
БЕЛАРУСКІ КНІГАЗБОР

БЕЛАРУСКІ КНІГАЗБОР

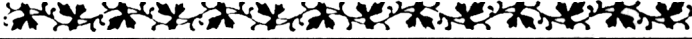
Серыя распрацавана
ў Інстытуце літаратуры імя Янкі Купалы
Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі

Заснавана ў 1996 годзе

Серыя I. Мастацкая літаратура

Кніга выдаецца з дазволу ўладальніка таварнага знака
«БЕЛАРУСКІ КНІГАЗБОР»®
МГА «Белкнігазбор»

Аўтар праекта і галоўны рэдактар
Кастусь Цвірка

ЗМІТРОК
БЯДУЛЯ

Выбраныя
творы

Мінск
«Кнігазбор»
2006

УДК 821.161.3
ББК 84 (4Бел)
Б 99

Укладанне, прадмова, каментар
Уладзіміра Казбэрука

МГА «Белкнігазбор» выказвае шчырую падзяку
**Саюзу Беларускіх яўрэйскіх грамадскіх
аб'яднанняў і абшчын**
(кіраўнік *Л. М. Левін*)
за дапамогу ў выданні кнігі.

ISBN 985-6824-30-3

© Бядуля З., 2006
© Казбярुक У., укладанне, прадмова,
каментар, 2006
© Афармленне, ПУП «Кнігазбор», 2006

«БУДЗЬ САМ САБОЮ, БЕЛАРУС...»

Неба беларускай літаратуры на самым пачатку XX стагоддзя ярка асвятлілася цэлым сузор'ем незвычайных талентаў. Янка Купала, Якуб Колас, Цётка, Максім Багдановіч, Максім Гарэцкі. Якраз у гэтым шэрагу славурых імён стваральнікаў новай беларускай літаратуры вельмі заслужана згадваецца літаратуразнаўцамі і імя Змітрака Бядулі.

Нарадзіўся Змітрок Бядуля (Самуіл Яфімавіч Плаўнік) 23 красавіка 1886 г. у мястэчку Пасадзец у беднай яўрэйскай сям'і. Бацька яго быў арандатарам, дробным гандляром, а з цягам часу стаў аканомам у купца-десапрамыслоўца. Малы Самуіл першапачаткова вучыўся ў яўрэйскай школе хедэры, а потым у ешыбоце — духоўнай семінарыі, якую, аднак, не закончыў, бо не змірыўся з тымі нечалавечымі парадкамі, якія там панавалі. Вучня маглі бязлітасна біць толькі за тое, што ён цікавіўся граматыкай рускай мовы. Злачынствам лічылася чытанне свецкіх кніг, напісаных нават на стараяўрэйскай мове.

Як бы там ні было, але і такая вучоба, а яшчэ больш уласная настойлівасць дазволілі юнаку набыць неабходную адукацыю, стаць хатнім настаўнікам, а потым пісьмаводам-канторшчыкам у бацькі. Пра тую вучобу Змітрок Бядуля маляўніча раскажа пазней у аповесці «У дрымучых лясах».

Зусім малады Самуіл паспрабаваў пісаць вершы яшчэ ў трынаццацігадовым узросце — першапачаткова на стараяўрэйскай мове потым — на рускай. Вырашальную ролю ў яго творчым лёсе адыграла «Наша ніва», з якою ён пазнаёміўся ў 1909 г. Газета ўсхвалявала юнака тым, што выходзіла на роднай яму з маленства беларускай мове, а гадоўнае тым, што была цесна звязана з жыццём народа.

Пры дапамозе свайго земляка, даўгінаўскага краўца, які супрацоўнічаў з «Нашай нівай», малады Самуіл Плаўнік наладжвае кантакт з газетай і ў 1910 г. друкуе ў ёй пяць карэспандэнцый — у нумарах 27, 29, 32, 33, 39 — і апавяданне «Пяюць начлежнікі» (таксама ў № 39). Першую карэспандэнцыю ён падпісаў псеўданімам Саша Плік, пад

другой мы бачым подпіс — Змітро Бядуля, пад астатнімі — Змітрок Бядуля, а пад апавяданнем — С. Плаўнік. Двойчы карэспандэнцыі пачынаюцца словамі «В(ёска) Пасацы».

Асабліваю ўвагу варта звярнуць на допіс, змешчаны ў № 32 газеты. Ён заслугоўвае таго, каб пазнаёміць з ім сённяшняга чыгача, бо тут ужо выразна прадвызначыліся найбольш істотныя ідэйна-творчыя прынцыпы светапогляду маладога аўтара.

«В. Пасацы, Віленскай губ., Вілейскага пав. У нядзелю чытаў тутакі некалькім мужыкам «Нашу ніву». Яны аж астаўбянелі ад дзіва, ды з усіх бакоў пасыпаліся зара словы: «А Бо-о-о! па-нашаму! да душы, па-нашаму!» Праўду кажучы, ім нават і не прыснілася, каб пачуць друкаванае слова ў зразумелай ім мове, у мове бацькоў і дзядоў... Нешта неяк быццам абцугамі ўшчаміла маё сэрца, як я зірнуў на гэтых няграматных, загарэлых, худых, з мазалістымі рукамі сыноў Беларусі. — Якія ж яны былі б, каб іх здаўна вучылі, каб не запусцілі роднай культуры? — думаў я. Вось пачаў ізноў далей чытаць — і зноў клікі: «Усё аб нас ды аб нас пішуць і кажучы! Што гэта там за людзі такія?»

Вось, браты мае, што значыць родная мова! Якую сілу мае друкаванае слова ў гэтай мове! Рупіцеся, беларусы, запаліць лучыну розуму, асвятціце нашу цемень, наша гаротнае жыццё... Будзем спадзявацца, што працнецца бедны наш народ ды пазнаёміцца сам з сваім багаццем са здольнасцю, што схавана ў ім... Будзема спадзявацца, што падніме ён сваю галаву роўна з усімі народамі, і яны пачуюць яго моцны клік!»

Што ж да першага прازیчнага твора «Пяюць начлежнікі» — то гэта не апавяданне ў агульнапрынятым, традыцыйным значэнні літаратурнага жанру, а ўсхваляваная лірычная імпрэсія, якая ў першым дзесяцігоддзі творчасці пісьменніка заняла такое прыкметнае месца. Каб зразумець і адчуць некаторыя вельмі істотныя мастацкія асаблівасці творчай манеры і стылю пісьменніка, варта спыніцца на ім і ўслушацца ў мелодыю друкаванага радка:

«...Пяюць начлежнікі...

Зычная, маркотная песня лунае да неба, аж да зорак... Гэта стогн загнанага жыцця, жалба крывавай працы, споведзь доўгай нядолі, кананне веры пад ударамі цяжкай крыўды...

...Пяюць начлежнікі...

Якая моцная падмога ідзе ад цябе, шчырая святая песня!.. Нудным і вясёлым часам ты заглядаеш у нашы душы! Ты лечыш наша беспатольнае гора, ты аблягчаеш нашу працу, ты абціраеш кроў і пот, даеш надзею і моц і, малючы шэрае жыццё, цешыш надзеяй на лепшае. Чуе цябе душа наша і радуецца, і лунае разам з табой да светлага неба...»

Творчасць Змітрака Бядулі пачыналася ў роднай вёсцы. Але малады Самуіл намерыўся трапіць туды, дзе струменіла жывая крыніца беларускага літаратурнага жыцця — у Вільню.

Каб замацавацца ў тагачаснай культурнай сталіцы Беларусі, Змітрок Бядуля нейкі час працуе ў канторы лесапрамыслова, а з цягам часу ўладкоўваецца ў рэдакцыю «Нашай нівы». Тут яму вельмі пашанцавала: у 1914 г. рэдактарам газеты стаў Янка Купала, а яму даручылі выконваць абавязкі адказнага сакратара. Змітрок Бядуля апынуўся ў самым цэнтры беларускага культурнага і літаратурнага жыцця.

Усё ж не простым быў пачатак літаратурнага шляху Змітрака Бядулі. Першыя паэтычныя спробы не знаходзілі такой падтрымкі, якая магла б натхніць маладога аўтара. Пад яго паасобнымі вершамі стаіць дата: 1909 або 1910 год. Але ні адзін з іх не трапіў у «Нашу ніву» ні ў тым, ні ў наступным годзе. І толькі ў 1911 г. у трэцім нумары газеты пабачыў свет першы яго паэтычны твор — «Мой спеў». Апрача яго за ўвесь год Змітрок Бядуля апублікаваў яшчэ ўсяго толькі дзве карэспандэнцыі.

Малады паэт, пачаўшы творчую працу, не спыняў яе, хаця не ўсё ў яго, як мы бачым, ладзілася. Але наблізіўся той час, калі яго прозвішча ўсё часцей пачало з'яўляцца на старонках друку. Гэта адбылося ўжо ў 1912, 1913 і асабліва ў пазнейшыя гады.

У 1913 г. у Пецярбургу, у выдавецтве «Загляне сонца і ў наша аконца» быў апублікаваны яго зборнік лірычных мініячур у прозе «Абразкі». Тут даюцца надзвычай эмацыянальныя малюнкi роднага краю. Уяўленне аб мастацкіх асаблівасцях мініячур і іх змесце можа даць імпрэсія «Нашто мне», дзе, у прыватнасці, знаходзім і такія радкі: «Кожнае слова маё — шчыры ўспамін убогай вёскі. Кожны радок маёй песні — малюнак перажыванняў гаротнага, простага беларуса. Хата мая не пад шнур будавалася, жыта маё прадаецца без вагі і меры — добра свайго я нікому не шкадую...»

Паступова паэзія Змітрака Бядулі становіцца адметнай з'явай у беларускай мастацкай літаратуры. Ён не проста апісвае — у традыцыйнай рэалістычнай манеры — нейкія жыццёвыя з'явы, падзеі, усё тое, што можна назіраць у навакольным асяроддзі. Пабачанае і пачутае ў рэальным жыцці выклікае хвалю пачуццяў, якія туг жа ўзбагачаюцца рознымі асацыяцыямі, разнастайнасцю жыццёвых уражанняў, уласобленых у непаўторныя мастацкія вобразы, сатканыя з нечаканых, прытым выразных метафар, параўнанняў, спалучэнняў:

Вісіць серп залаты над спалоханым борам,
Жне вяршаліны хвой гэты серп залаты.

Вось так месяц пасля свайго нараджэння паэтычнай воляй аўтара, узбагачанай асаблівым пачуццём, перараджаецца ў такую вядомую прыладу працы, якая становіцца залатой. І не проста вісіць гэты серп, а яшчэ «жне вяршаліны хвой». Гэта значыць нізка плыве над лесам і дакранаецца да вяршынь бору.

Гэтае паэтычнае светабачанне і светаадчуванне гучыць у пачуццях чытача нейкай своеасаблівай мелодыяй, дзякуючы бездакорнаму рытму і ўважліва падабранай рыфме. І тут жа чытач, услед за аўтарам, спускаецца ў нізіну, каб папоўніць свае ўражанні:

У нізінах туман, бы кудзельнае мора.
У тумане паніклі платы і кусты.

Сённяшні звычайны чытач пра кудзелю практычна ўяўлення ўжо не мае. Але многія стагоддзі або і тысячагоддзі без яе нельга было б сабе ўявіць сялянскую хату. І тое «кудзельнае мора» агортвае ўсё.

У прыродзе і пачуццях чалавека Змітрок Бядуля шукае красу і гармонію. У 1918 г. ён пранікнёна скажа пра гэта ў вершы «Хараству»:

Ты — мой закон, мая душа, мая рэлігія, мой Бог.
І кожную хвіліну я табе малітвы новыя твару.
Табой я шчасліў, я — твой жрэц, хвалу табе пая мой рог.
Я — сейбіт твой, я — твой ратай, я паласу тваю ару.

Для Змітрака Бядулі ўвасабленнем сапраўднай паэзіі і хараства з'яўлялася «чыстая краса». Невыпадкова паэтам «чыстай красы» ён назваў Максіма Багдановіча, жадаючы гэтым самым аддаць яму даніну найвышэйшай павагі.

Нам сёння асабліва важна падкрэсліць і такую акалічнасць, што пошукі «чыстай красы», увасобленай у незвычайных мастацкіх вобразах, ён натхнёна і пераканаўча спалучаў з жыццёвай праўдай у абмалёўцы лёсу асноўных герояў — простых людзей. Прыкладам можа служыць верш «Пастушка»:

Пастушка малая. А гразь па калена.
А торбачка збоку. Дубец — як вужак.
Худая дзяўчынка... А зубы — як пена.
Ад холаду рукі і губы дрыжаць.

А вось і фрагмент споведзі самой пастушкі:

Хоць раз ці была я ў матулі пястужкай,
Хоць раз ці карміла матуля як след.
Служу я ў фальварку, тут блізка, пастушкай.
Служу нізавошта ўжо некалькі лет.

Сацыяльная тэма асаблівае месца займае ў прозе пісьменніка. Хрэстаматыйнымі, шырока вядомымі і папулярнымі сталі яго апавяданні «Пяць лыжак заціркі», «Тулягі», «Малыя дрывасекі», «На Каляды к сыну» і іншыя. Усюды абмалёўваюцца балючыя пытанні жыцця простых і найбольш бяспраўных, найбольш бездапаможных людзей тагачаснай эпохі. Звернемся да апошняга з пералічаных апавяданняў. Старая сялянка, сабраўшы апошнія сілы, паехала ў горад наведць свайго

сына, якога шмат часу не бачыла. А той, будучы ўжо адвакатам, начальнікам, не пажадаў з ёю сустрэцца і загадаў падначаленым адправіць яе ні з чым.

Беларуская літаратура, ды і не толькі беларуская, звярталася да гэтай тэмы не ўпершыню. Тут можна згадаць паэтычную аповесць Аляксандра Ельскага «Сыноч. Расказ з праўдзівага здарэння. Усім бацькам і дзецям для перасцярогі». Змест твора вельмі павучальны. І кожны, хто знаёміўся з аповесцю, не мог не задумацца над лёсам бацькоў, якія без меры песцілі сыночка, патуралі яму ва ўсім, за што давялося ім цяжка адпакутаваць. Увабраўшыся ў сілу, гэты сыноч здзекаваўся з бацькоў без меры, загнаў маці ў магілу, а бацьку пусціў у свет з торбай. І ніхто не даведаўся, дзе і як стары памёр.

Змітрок Бядуля — класік беларускай літаратуры, многія яго творы занялі па праву належнае ім ганаровае месца ў праграмах для вышэйшых навучальных устаноў і сярэдняй школы. І тым не менш мы яшчэ далёка не ўсё ведаем пра яго творчасць. У савецкі час зусім абміналіся яго творы перыяду 1917—1920 гадоў. Яны не траплялі ні ў зборы твораў і ні ў якія іншыя выданні. І замоўчваліся нашымі даследчыкамі. Вось чаму звычайны чытач, у тым ліку школьны настаўнік або студэнт-філолаг пра гэты перыяд творчасці Змітрака Бядулі практычна нічога не ведае.

1917—1920 гг. — перыяд небывала складаны і важны ў гісторыі Беларусі. Лютаўская рэвалюцыя 1917 г. для беларусаў мела асаблівае значэнне. Яна не толькі пагнала вон «цара-зладзея», пра што марыла ў свой час Цётка ў вершы «Хрэст на свабоду», але і дала беларусам права «людзьмі звацца», называць сябе беларусамі, ствараць сваю перыёдыку, ажыццяўляць усё, што неабходна, каб заняць «свой пачэсны пасадак між народамі».

Лёсавызначальнымі падзеямі для народаў колішняй Расійскай імперыі, у тым ліку ў асаблівай ступені для беларускага, аказаліся абедзве рэвалюцыі — Лютаўская і Кастрычніцкая. Яны ўскалыхнулі грамадства, а другая рэвалюцыя неўзабаве перарасла ў вялікую грамадзянскую вайну. Нам сёння няма падставы і патрэбы замоўчваць адносіны пісьменнікаў — жывых сведкаў і дбайных гаспадароў свае зямлі — да гэтых падзей, якія знаменавалі сабою карэнны пералом у лёсе беларусаў ды і ўсіх народаў Расіі. Тагачасная беларуская перыёдыка адностроўвала тых падзеі, зыходзячы перш за ўсё з ідэй беларускага нацыянальнага адраджэння. А яны прырэчылі — часта карэнным чынам — непахісным перакананням і ідэалам многіх удзельнікаў змагання. І сёння адкрылася магчымасць, настала пара паглядзець на тых падзеі, на іх адностраванне ў беларускай перыёдыцы і мастацкай літаратуры без падтасовак і фальсіфікацыі.

Бясспрэчна, Лютаўская рэвалюцыя ўпершыню ў гісторыі цэлых стагоддзяў забяспечыла беларусам права на свабоду слова і разгорт-

ванне палітычнай дзейнасці, на карыстанне роднай мовай без якіх бы там ні было абмежаванняў ды яшчэ абудзіла надзею на вырашэнне найбольш балочых сацыяльных праблем — інакш кажучы, надзею на сапраўдную Волю. Пра гэта — верш Змітрака Бядулі «У гадаўшчыну Рэвалюцыі (28.ІІ.1917—28.ІІ.1918)»:

На мовах на розных аб Волі святой,
 Аб дзіўным, аб заўтрашнім дне
 Гаворуць-гамонюць. Не веруць сабе.
 І людзі як быццам у сне.
 Гэй, Воля пануе на белым на свеце,
 Аб Волі пяюць нават дзеці.
 .....
 Усім адзін Бог — гэта Воля!
 Ідучь і лікуюць. Бы рынуўся бор...

Так народ сустракаў першую рэвалюцыю — Лютаўскую. Сам верш пачынаецца ўзнёслым гімнам у гонар рэвалюцыі:

Грыміць марсельеза. І мора галоў,
 І мора бліскучых вачэй.
 Штандары ад фарбаў багатых мігцяць,
 Красуюць ярчэй і ярчэй.

Хутка, аднак, наступіла пара такога павароту, калі ў настройх многіх пачала праяўляцца небывалая жорсткасць, усё больш моцна і нястрымна гучалі заклікі да помсты, да расправы: «За рабства, за здзекі мінулых вякоў павінны цяпер заплаціць». Назіраючы перамены ў настройх мас, падбухтораных агітатарамі, аўтар з жахам пачынае ўсведамляць, што прынцып «вока за вока» можа прывесці да новых сацыяльных катаклізмаў, пахаваць сапраўдную Волю:

О, Воля, ты толькі, як промень, зірнула,
 О, Воля, ты нас абманула...

Да правядыроў і ідэолагаў новай рэвалюцыі аўтар звяртаецца з перасцярогай:

Дык кінце вы помсту, не робце руінаў, —
 Пад біч зноў падставіце спіны.

Перасцярога аказалася прарочай, яе, аднак, не пачулі.

Змітрок Бядуля з такой ацэнкай падзей не быў адзінокім. І Янка Купала пабачыў у Лютаўскай рэвалюцыі вызваленне ад векавога рабства. Аднак тая Воля, што свяцілася такой надзеяй на Усходзе, і для яго аказалася зманлівай і недаўгавечнай:

Раскованы раб сябе выдаў —
 Не ўзнёсся ўвысь дух чалавечы, —

Нявольнік пабратаўся з Крыўдай
І ў помач ёй даў свае плечы.

(Янка Купала «Крыўда»)

Пасля рэвалюцыі цэнтр беларускага грамадска-культурнага жыцця перамяшчаецца з Вільні ў Мінск, дзе прадпрымаюцца настойлівыя спробы згуртавання патрыятычных сіл, што ўспрынялі і прапагандавалі ідэі беларускага нацыянальнага адраджэння. У гэты перыяд разгарнулася абвостраная ідэйная палеміка аб месцы Беларусі ў свеце, яе ўзаемаадносінах з суседнімі народамі ды і аб тым, ці мае яна права самастойна вырашаць свой лёс. На першы план вылучаліся нацыянальныя і сацыяльныя праблемы народа, які на папярлішчах павінен быў адраджацца да новага жыцця. З вядомых пісьменнікаў і дзеячаў найбольш актыўны ўдзел у палеміцы прымалі Янка Купала, Змітрок Бядуля, Алесь Гарун, Язэп Лёсік і іншыя. У перыядычных выданнях друкаваліся артыкулы пра далёкае і блізкае гістарычнае мінулае беларускага народа, пра яго культуру, заканамернасці і асаблівасці нашай мовы, пра адраджэнне нацыянальнай свядомасці, пра лёс Беларусі і народа ва ўмовах ваеннага ліхалецця. Асаблівую ролю ў гэты перыяд набывала мастацкая літаратура і публіцыстыка.

У наш час вельмі актуальнай стала праблема нацыянальнай ідэі. Пра яе шмат пішуць у перыёдыцы, гавораць на шматлікіх сустрэчах, прытым на розных узроўнях. Аднак нам сёння не трэба забываць, што нацыянальная ідэя небывала інтэнсіўна пачала выпрацоўвацца пасля Лютаўскай рэвалюцыі і да самага канца не толькі першай сусветнай, але і грамадзянскай вайны на нашай зямлі. І адным з найбольш актыўных змагароў за яе на працягу ўсяго гэтага перыяду з'яўляўся Змітрок Бядуля.

У самым пачатку 1918 г. у першым нумары газеты «Вольная Беларусь» (7 студзеня) ён пісаў:

А Новы Год нам суліць шмат і новых дзён і новы лёс,
Ярмо нявольнікаў-рабоў мы кінем у процьму, у ватхлань
І жыцце новае пачнём. І згіне жудасны хаос.
Будзь сам сабою, Беларус, на Новы Год на сонца глянь!

.....
На роднай мове запяеш ты сярод ніў, сярод раўнін,
І закрасуюць на ўвесь свет паля багатыя твае!

(«Новы Год»)

Паэт з упэўненасцю сцвярджае, што беларускі народ прачнуўся, што ён канчаткова і непазбежна знойдзе свой, прызначаны толькі яму шлях. У вершы «На Вялікдзень» паэт піша:

Дзе людзі спалі — усе паўсталі
Жыццё на волі адбудаваць.

У родным краі ўсе пачалі
 Ратаі долю сабе кавачь.
 .....
 Казаў анёлам Гасподзь Магутны:
 «Гэй, дайце ў званы сярод нябёс,
 Што Беларускі народ пакутны
 Ўваскрос!..»

Беларускія пісьменнікі ўсвядомлена абапіраліся на шматвяковыя нацыянальныя традыцыі, свята ўшаноўвалі заповеты ўсіх тых, хто прысвячаў жыццё справе развіцця беларускай культуры, абуджэння нацыянальнага пачуцця. Заканамірным з'явіўся зварот да памяці нашага першадрукара Францішка Скарыны ў сувязі з 400-годдзем беларускага кнігадрукавання. Яго роля ў гісторыі нашага народа раскрылася рознымі аўтарамі. Змітрок Бядуля прысвяціў яму ўсхваляваную лірычную імпрэсію, дзе пісаў:

«Ой, над Полацкам княжацкім слаўным, там, дзе вежы, званіцы і цэркві, — над лясамі, над рэчкай Дзвіною ўзыйшло ярка магутнае сонцо, засвяціло народу праменнем даўно ўжо чатыры сталеццяў. Паспалітаму люду на радасць наш вучоны Скарына Францішак пераліў тас-тамант старадаўні ў нашу родную, любую мову; браму к праўдзе адкрыў ён народу..»

Векавечы ён родную мову на скрыжальных прарокаў усходніх, дзе вясёлкамі словы луналі да самага Бога ў надхмарнасць. Гэтым вечнасць здабыў наш Скарына для сябе на зямлі беларускай...»

У гэты перыяд у Змітрака Бядулі, які часта падпісваў свае вершы псеўданімам Ясакар, назіраецца небывалы паэтычны ўзлёт. Асноўнае месца ў яго паэзіі займалі творы, якія з'яўляліся жывым водгукам на падзеі вайны, на пакуты людзей. Наогул беларуская паэзія перыяду першай сусветнай і грамадзянскай вайны свята ажыццяўляла заповет Мацея Бурачка, які звяртаўся да сваёй дудкі з наказам:

Плач, як мае вочы,
 Над народу доляй
 І плач штораз болей...

Мы ведаем, як плакала «Скрыпка» Цёткі, «Жалейка» Янкі Купалы. У Якуба Коласа нараджаліся «Песні жалыбы». І ў Змітрака Бядулі перамяжоўваліся або чаргаваліся настроі трывогі, бязмежнага жалю з пачуццём веры ў тое, што народ абуджаецца з цяжкага сну і знойдзе ўсё ж такі шлях да светлай будучыні.

Вось перад намі верш паэта «Казка зімовай ночы» (29.XII.1917). Тут мы бачым сцэну з жыцця найбольш бездапаможных істот у чалавечым грамадстве — старэнькай бабулькі і асірацелай унучкі. Эмацыянальнае ўздзеянне на чытача небывала ўзмацняецца малюнкамі зімовай веі, якая «стогне», «плача», схавала замечцо вёскі, палі, стукае ў

акно галінамі дрэва, рвецца ў дзверы, прэцца ў комін. І на гэтым фоне асабліва балюча ўспрымаецца лёс сіраты: «Родна маці з маскалём закруцілася... Родны тата пад агнём у акопах спіць забіты».

У Змітрака Бядулі, як і ў іншых беларускіх аўтараў, небывала абвастрылася пачуццё адказнасці за лёс народа ў час ваеннага ліхалецця, калі «званіцы ўсе асірацелі», бо званы «на кулі пераліты, разносяць смерць на свет, жудой спавіты». Але паэт верыць, што гэтаму прыйдзе канец:

А мо цяпер, пасля сусветнай мукі,
Да брата брат працягне шчыра рукі
Ды шчыра скажа: «Годзе смерці, слёз!
Браты!.. Хрыстос васкрос»!

(«Хрыстос васкрос»)

Паэту ўяўлялася, што такая крывавая вайна не можа не быць апошняй, а паразумнелыя нашчадкі ўсімі сіламі і сродкамі будуць намагацца зразумець вытокі і прычыны мінулых катаклізмаў:

Аб дзеях сучасных гісторык раскажа,
Загадку эпохі ён кемна развяжа
Прад новым людзкім пакаленнем...

(«Вайна»)

На працягу ўсіх ваенных гадоў Змітрака Бядулю трывожыла будучыня Беларусі. У перыяд грамадзянскай вайны ў яго нарадзіліся вершы «Тры сцежкі» і «Беларускі шлях» з вельмі характэрным зместам. Не першы і не апошні раз у сваёй творчасці ён зрабіў спробу асэнсаваць месца Беларусі ў гісторыі і характар яе ўзаемаадносін з найбольш блізкімі суседзямі. Тут мы бачым арыгінальнае, творчае пераасэнсаванне шматвяковых традыцый. Калісьці былі нны асілак, апынуўшыся на раздарожжы, бачыў перад сабою тры дарогі, адну з якіх павінен быў сабе выбраць. Пры гэтым ён загадзя ведаў, якая доля яго чакае на кожнай з іх. Аўтар верша «Тры сцежкі» бачыць перад сабою і перад сваім народам таксама тры дарогі. Дзве з іх гісторыя беларускага народа даўно праверыла і выпрабавала. Стагоддзямі нашы дарогі вялі або на захад, або на ўсход — ці туды, дзе хітрыя нашчадкі езуітаў вялі «ў рукі паном цалаваць», ці туды, дзе галосная лаянка «ганяе ўсіх пад цар-звон на паклон». Але ёсць і трэцяя сцежка — свая, на якой беларус застаецца самім сабою і зберажэ ўсе свае багацці. Ісці па ёй і кліча паэт:

Ідзі, беларус, толькі сцежкай сваёй!
Сцежкай сваёю
Да Сонца ідзі!

Гэты заклік перарастае ў разгорнутую метафару ў вершы «Беларускі шлях», што паводле сваёй сутнасці і зместу прадвызначыў галоўны напрамак аднайменнай газеты. Паэт яшчэ і яшчэ раз пераконвае чытачоў, што настаў час, калі беларусам трэба перастаць аглядвацца на кагосьці, чакаць чыёйсьці літасці, бо яны самі павінны пракладваць свой уласны шлях. Беларускі лёс прадвызначаны самой гісторыяй, усімі тымі выпрабаваннямі, што выпалі на долю народа:

Ачніцесь, бедныя ратаі,
 Бо шчасце — будучына краю
 У вашых жа руках!
 Ідзіце ўсе, усе без конца
 Пад беларускім ясным сонцам
 На беларускі шлях!

У свой час польская паэтэса Марыя Канапніцкая перад жыхарамі вёскі бачыла таксама тры сцежкі. Адна вяла на панскае поле, другая — у карчму, трэцяя — на могілкі («Тры сцежкі»). Так было спрадвеку, просты чалавек не даў бы рады нічога тут змяніць або перайначыць. Верш гэты яшчэ ў дакастрычніцкі час пераклаў на беларускую мову Янка Купала. Змітрок Бядуля, як бачым, перайшоў да праблемы выбару шляхоў з іншага боку і пабачыў тут зусім новую перспектыву.

Паэзія Змітрака Бядулі гэтага перыяду характарызуецца небывалым эмацыянальным напружаннем, непахіснасцю, бескампраміснасцю ў змаганні за беларускую нацыянальную ідэю. Асабліва яркім прыкладам можа тут служыць верш «Прысяга»:

Да апошняй кроплі сілы
 Біцца з ворагам жадаем,
 Бараніці край свой мілы
 Прысягаем! Прысягаем!
 Родну мову шанавалі, —
 Скарб багаты, што мы маем, —
 Ратавалі зямлю-маці
 Прысягаем! Прысягаем!

З паэзіяй вельмі цесна паводле свайго зместу пераплятаецца публіцыстыка Змітрака Бядулі.

Хрысціянскае свята Уваскрасення Хрыста стала добрай нагодай для роздуму аб уваскрасенні і адраджэнні Беларусі. У артыкуле «Хрыстос васкрос!» мы чытаем: «Паўстала к жыццю і наша айчына, наша бацькаўшчына Беларусь. Больш за трыста год панавала над ёй смяртэльная ціша (...). Але жыватворны дух адвечнага жыцця завітаў і над ёю. Белая Русь уваскрэсла і цвёрда стала на грунт дзяржаўнай незалежнасці (...).

Толькі дзяржаўная незалежнасць прынясе нам збавенне ад гістарычных мук і нацыянальнага здзеку. Толькі ў пяшчотах нацыянальнай культуры мы атрымаем магчымасць стаць поплец з асвечанымі народамі Эўропы. (...). Нацыянальнасць — рэч неўмірушчая, нацыянальнасць — гэта крыніца жыцця, пачатак поступу, культуры і бязмежнага развіцця. Нацыянальнасць — само жыццё і яго несмяртэльнасць у межах нашага ўяўлення. Жыве нацыя — жыве і чалавецтва». Ці не праўда, як гэта актуальна гучыць і ў наш час?

Беларусы адраджаліся да новага, незалежнага, самастойнага жыцця. Тое ж самае адбывалася і з суседнімі народамі — палякамі, літоўцамі, украінцамі. І беларускую публіцыстыку зусім невыпадкова пачала хваляваць праблема ўзаемаадносін з імі — прытым дастаткова складаных і часта супярэчлівых. І Змітрок Бядуля вельмі кампетэнтна, пераканана, звяртаючыся да ўрокаў гісторыі, далёкіх стагоддзяў, дзяліўся з чытачамі сваімі разважанымі, якія і сёння не могуць не прыцягваць нашу ўвагу.

Звернемся тут да артыкула «Адносіны Беларусі да суседніх народаў». Абгрунтаванне права на незалежнасць, на ператварэнне беларускай мовы ў дзяржаўную аўтар знаходзіць у колішняй гісторыі народа: «У свой час аблічча беларускай нацыі — уладарніцы гэтай зямлі — вельмі ярка вызначалася: мовай ураднай у Бел.-Літоўскім Княстве была беларуская; вялікія князі і вышэйшыя станы гаварылі па-беларуску». Гэта дае права і падставу рабіць адпаведныя вывады і ў новую эпоху: «Цяпер зноў будзеца на нашай зямлі беларуская дзяржаўнасць, беларуская асвядомленая нацыянальная сіла хоча заняць належачае ёй месца».

Абараняючы права беларусаў стаць гаспадарамі на ўласнай зямлі, Змітрок Бядуля адначасова не забывае, што тут з даўніх часоў жывуць прадстаўнікі іншых народаў. І кожны чалавек павінен мець неаспрэчнае права берагчы свае нацыянальныя традыцыі — пры ўмове, што яны не будуць ні ў якой меры, ні ў якой ступені пярэчыць свяшчэнным правам беларускага народа. І Змітрок Бядуля з усім перакананнем піша: «Мы пэўны, што ўсе народнасці, жывучыя цесна з намі на нашай зямлі, пойдучь нам насустрач у нашай дзяржаўнай будове і не будуць нам шкодзіць у нашым нацыянальным руху, бо шавінізм у нас месца не мае і мець не можа. Прыкладаў з другіх па гэтай часці мы браць не будзем. Наша ідэя такая, каб у нацыянальным смысле кожны народ быў сам сабою, і гэтым ён і выпяўніць свой прыродна-этычны доўг».

Значнае месца ў публіцыстыцы Змітрака Бядулі таго перыяду займае праблема культуры, літаратуры і мастацтва, ролі перыядычнага друку ў фармаванні нацыянальнай свядомасці народа. «Наша беларуская літаратура, мастацтва, нашае нацыянальнае адраджэнне — гэта вясновая рунь, каторая красуецца пад сонцам, — піша Змітрок Бядуля

ў замалёўцы «Рунь». — У душы нашага народа засеяны зярняты светлых думак аб волі, аб шчасці, аб незалежным жыцці.

Нашыя сілы яшчэ маладыя, але беларускае адраджэнне расце і павялічваецца з кожным днём. Будзіцца наш ратай да лепшай долі, рвецца да новага жыцця і сам хоча будаваць сваё шчасце.

Мы верым, што беларус стане гаспадаром свае зямлі. (...) Мы верым, што беларускае поле закрасуецца, закаласіцца пад гарачым сонцам раскошна і багата!»

Змітрок Бядуля не шкадуе цёплых і ўзвышаных слоў, каб узвялічыць самаахвярных сейбітаў на ніве беларускай культуры. Дастаткова пераканаўча сведчыць аб гэтым — у ліку іншых — серыя артыкулаў, прысвечаных памяці Максіма Багдановіча. У першую гадавіну смерці песняра ў адным з артыкулаў ён пісаў: «Але жыве і лунае яго дух над роднай Бацькаўшчынай, і хто пачуе яго агнявыя песні, той ужо не можа не любіць свайго краю, свайго народу, сваёй роднай мовы...»

У гэты перыяд Змітрок Бядуля не забывае і прозы. Але гэта была проза своеасаблівая. Тут, як правіла, чытач не знаходзіць традыцыйных эпізодаў з жыцця галоўных герояў аўтара — сялян, з іх клопатамі і трывогамі, хваляваннямі, паўсядзённым змаганнем за хлеб надзённы, за месца пад сонцам на такой спакутаванай зямлі. Замест гэтага пераважаюць лірычныя замалёўкі наکشталт колішніх лірычных імпрэсій і «Абразкоў» — толькі больш разгорнутыя, больш разнастайныя, узбагачаныя і жыццёвым вопытам аўтара, і новым багаццем перажыванняў, і вельмі прыкметным ростам пісьменніцкага майстэрства. Такія творы, як «Сімфонія» (прысвечаная Янку Купалу), надрукаваная ў 1918 г. у трох нумарах газеты «Беларускае жыццё» (№№ 1, 2, 3) або «Мініятуры» («Беларусь», 1920, № 132, 22 чэрвеня) пераказу не паддаюцца — іх можна толькі ўспрымаць, як успрымаюць нейкую мелодыю, якая не адпускае слухача да той пары, пакуль ён не даслухае да канца. Ды і загаловак «Сімфонія» сведчыць сам за сябе, не патрабуючы расшыфроўкі або каментарыяў. Вось яе першыя радкі:

«Дзіўныя вясновыя сны...

Я жыву вамі, толькі вамі.

Нібы жывая расіца ў коўшыках лілеяў, напаўняеце вы ўсе куткі маёй душы і хмеліце-вабіце маё сэрца.

Я не магу жыць без вас, не магу...»

Імпрэсія пра Францішка Скарыну — гэта таксама своеасаблівая «сімфонія». Аўтар тут дзеліцца з чытачом не звесткамі з гісторыі народа, а перадае свае ўсхваляваныя пачуцці.

Творчасць Змітрака Бядулі дачакалася заслужанага прызнання яшчэ ў перыяд грамадзянскай вайны. У газеце «Беларускае жыццё» 29 верасня 1919 г. (№ 15) пад рубрыкай «Нашы песняры» быў змешчаны яго партрэт і артыкул Антона Навіны (Антон Луцкевіч) з такім характэрным зместам: «Палякі, расейцы ды многа-многа іншых нацыя-

нальнасцяў могуць шчыра хваліцца літаратурнымі здабыткамі «сваіх» жыдоў. Беларусы не становяць у гэтым выключэння: і на Беларусі аказаліся жыды, каторыя так здрадніліся з нашым народам, што свае творчыя сілы ахвяравалі дзеля працы над адбудовай беларускай культуры. Між імі першае мейсца займае наш пясняр, укрываючыся пад выдуманымі прозвішчамі «Змітрок Бядуля», «Ясакар» (праўдзівае яго прозвішча — Плаўнік)».

У гісторыі беларускай літаратуры пачатку ХХ стагоддзя перыяд 1917—1920 гадоў адыграў асаблівую ролю. Тут мы бачым завяршэнне нашаніўскіх ідэйных і эстэтычных пошукаў, небывала інтэнсіўныя намаганні выпрацаваць беларускую нацыянальную ідэю і прадвызначыць новыя шляхі развіцця Беларусі як незалежнай дзяржавы.

Што ж да літаратуры гэтага перыяду, то яна абарвалася раптоўна, але яе вопыт не знік бяследна. Ён захаваўся ў свядомасці і пачуццях пісьменнікаў, якія збераглі найкаштоўнейшыя ідэйныя прынцыпы нашаніўскага перыяду, часоў першай сусветнай і грамадзянскай вайны. Гэтым самым закладваўся трывалы фундамент для палітыкі беларусізацыі ў 20-я гады, для выратавання беларушчыны ў палітыцы культуры — наогул у жыцці і гісторыі народа.

1920 год аказаўся пераломным у творчай біяграфіі і наогул у лёсе Змітрака Бядулі. Са жніўня гэтага года ён пачаў выконваць абавязкі загадчыка літаратурна-крытычнага аддзела газеты «Савецкая Беларусь», не пакідаючы гэтай працы да 1926 г. На працягу 1921—1923 гг. рэдагаваў яшчэ дзіцячы часопіс «Зоркі». А ў 1926 г. пачалася яго праца ў Інстытуце беларускай культуры, адначасова рэдагаваў ён на працягу нейкага часу краязнаўча-этнаграфічны часопіс «Наш край». І ўсё гэта спалучаў з плённай літаратурнай творчасцю. У 1922 г. пабачыў свет паэтычны зборнік «Пад родным небам». Тут Змітрок Бядуля выступіў натхнёным песняром роднай зямлі. Затым ужо з’явіліся зборнікі «Буралом» (1925), «Паэмы» (1927). Адначасова і паралельна выходзілі празаічныя зборнікі «На зачарованых гонях» (1923), «Апавяданні» (1926), «Танзілія» (1927), «Дэлегатка» (1928), «Дзесяць» (1930), «Незвычайныя гісторыі» (1931). Ды яшчэ ў 1924 г. пабачыў свет зборнік «Вера, паншчына і воля ў беларускіх народных казках і песнях».

У зборніку «Пад родным небам» яшчэ ёсць вершы, у якіх аўтар глядзіць на гісторыю Беларусі так, як і ў дасавецкія часы. У вершы «Паходні» (1922) ён славіць здзяйсненні нашых продкаў у мінулыя эпохі:

Адвечныя скрыжалі роднае зямлі
Хаваюць нашы скарбы, носяцца над краем,
Паказываюць жыва, як дзяды жылі,
Гавораць нам яскрава, што мы мелі, маем...

.....

Пад месяцам, пад сонцам Полацкіх капліц,
 Пад спеўнымі званамі залачоных вежаў,
 Пад паляўнічым рогам ў явах таямніц
 З'явіўся наш Скарына кветкай родных межаў...

.....

Пад замкам Гедыміна над ракой Віллэй
 Яшчэ адзін тастамант славіў нашу долю:
 То быў Літоўскі Статут. Праўдаю святой,
 Імпэтнаю Пагоняй мкнуўся ён па полі...

Нам сёння нельга не ўлічваць таго, што ў 20-я гады ва ўсім ідэа-грамадскім жыцці пачаў непадзельна панаваць прынцып бальшавіцкай партыйнасці, а ў мастацкай літаратуры наступіла эпоха сацыялістычнага рэалізму, прынцыпамі якога кожны пісьменнік абавязаны быў кіравацца непахісна. Як бы там ні было, але і ў тую эпоху ў Змітрака Бядулі нарадзіліся творы, якія сур'ёзна ўзбагацілі беларускую літаратуру і з'явіліся яе надзейным здабыткам. Гэта былі, у прыватнасці, раман «Язэп Крушынскі» (1932), апавесці «Салавей» (1927, потым твор дапрацоўваўся, і з'явіліся яго новыя рэдакцыі), «Набліжэнне» (1934—1935), «У дрымучых лясах», апавесць-казка «Сярэбраная табакерка» (1940) і інш.

У 1935 г. была апублікавана апавесць Змітрака Бядулі «Набліжэнне», дзе аўтар расказвае пра тыя беды і пакуты людзей, што прынесла на беларускую зямлю першая сусветная вайна.

У апавесці «Салавей» прад вачыма чытача разгортваюцца падзеі эпохі прыгоннага ладу ў такім выглядзе, у якім яны адлюстраваліся і захаваліся ў святдомасці і памяці старога апавядальніка, колішняга слугі паноў Вашамірскіх. Праўда, у працэсе разгортвання падзей вобраз самога апавядальніка губляецца, каб яшчэ раз з'явіцца ў самым канцы твора.

Пан Вашамірскі звыш усякай меры захапляўся мастацтвам, ён стварыў прыдворны тэатр з прыгоннымі актарамі. Здавалася б, што тут павінны былі б праўляцца найвысакароднейшыя пачуцці. Але той найгаражэйшы прыхільнік мастацтва загадваў жорстка катаваць прыгонных актёраў або за не зусім дасканаласць вымаўлення польскіх слоў у час рэпетыцый, або за нейкія іншыя адхіленні ад патрабаванняў рэжысёра і мецэната. І нават не адпусціў прыгонную актрысу, каб развіталася з мамай, якая памірала і хацела апошні раз сустрэцца з дачкою.

У тэатры пана Вашамірскага асабліва роля адводзілася таленавітаму самародку Сымону, які ўмеў дасканала дакладна перадаваць і гаворку людзей і гукі жывёлін і птушак, у тым ліку і салаўя, за што яго назвалі Салаўём. Уцёкшы ад пана Вашамірскага, ён са сваімі сябрамі-

аднадумцамі жорстка помсціў і пану і яго падручным за здзекі з людзей.

Адным з найбольш значных дасягненняў творчасці Змітрака Бядулі савецкага перыяду можна лічыць аўтабіяграфічную аповесць «У дрымучых лясах». «Яркімі ўспышкамі паўстаюць у маёй памяці абразкі самага ранняга дзяцінства». З такімі словамі звяртаецца да чытачоў аўтар у пачатку твора. Яму нельга не верыць, калі ён піша пра асаблівасці побыту ў самім Пасадцы і ў наваколлі, пра сваіх бацькоў, дзядоў і свае жыллёвыя ўмовы.

Асаблівае месца ў спадчыне Змітрака Бядулі займае фантастычная аповесць-казка «Сярэбраная табакерка», напісаная ў 1940 г. Кампазіцыйна яна нагадвае ў нейкай ступені іншыя творы. Ёсць тут апавядальнік, які снуе самыя разнастайныя, небывала фантастычныя гісторыі, цесна, непарыўна звязаныя адзінствам думкі, ідэі, настрою. Самому апавядальніку паведаміў усю гісторыю дзед, які сам пачуў яе ад свайго дзёда. Галоўны герой, пра якога вядзецца гаворка, называецца «Дзіда-дзед». А з'яўляецца ён пра-пра-пра-прадзедам малых слухачоў. Аўтар пераносіць падзеі ў такое далёкае мінулае, каб камусьці не захацелася або не было нагоды шукаць якія б там ні было аналогіі з рэчаіснасцю той эпохі, калі твор пісаўся.

Дзіда-дзед злавіў смерць і схаваў яе ў табакерцы. Сябры Дзіда-дзёда пералічваюць усіх, каму гэта прынесла найбольшую шкоду. На першым месцы тут аказаліся судзі, адвакаты, пракуроры і следчыя. І вельмі даходліва тлумачыцца прычына гэтага: «Яны скардзяцца, што, паколькі цяпер людзі будуць вечна жыць, забытаны ўвесь кодэкс законаў і выпаў зусім пункт аб кары смерцю. Крымінальных і іншых злаўчынкаў будзе менш, дык юрыстам астанецца адна толькі праца пасвіць камароў на балоце». Усе тыя, хто сее смерць на зямлі, хто на гэтай справе нажываецца, няк не могуць змірыцца з тым, што хтосьці мог бы адабраць ад іх такое свяшчэннае права. Ці трэба даказваць, хто такім неабмежаваным правам найбольш поўна карыстаўся ў час працы пісьменніка над творами — у эпоху нічым не абмежаванага сталінскага самадзяржаўя?

У творчасці Змітрака Бядулі выразна вызначаюцца два асноўныя этапы, абумоўленыя гістарычнымі абставінамі. У нашаніўскі перыяд, затым у час першай сусветнай і грамадзянскай вайны ён усімі сіламі змагаўся за адраджэнне Беларусі, за вызваленне ад нацыянальнага і сацыяльнага бяспраўя.

Ва ўмовах Савецкай Беларусі пісьменніку давялося мяняць арыенціры. Але пераход на пазіцыі сацыялістычнага рэалізму адбываўся без кардынальнай ломкі жыццёвых норм і перакананняў. Гэтаму ў значнай ступені садзейнічала палітыка беларусізацыі, якая ажыццяўлялася ў 20-я гады. Яна дазволіла пісьменнікам паступова прыстасоўвацца да новых абставін і падрыхтавацца да «вялікага пералому», які афіцыйна

Ў канцы 20-х гадоў звязаны быў з жыццём вёскі ў перыяд калектывізацыі, а на самай справе ахапіў і іншыя сферы грамадска-палітычнага жыцця краіны. Бо тады разгарнулася барацьба з так званай нацдэмаўшчынай, пачаліся маштабныя палітычныя рэпрэсіі, кульмінацыя якіх прыпала на 1937 г. Змітрок Бядуля змушаны быў прыстасавацца да новай сітуацыі, але ў творчасці звярнуўся да такой тэматыкі, якая дазволіла яму зберагчы вернасць жыццёвай праўдзе і пакінуць нашчадкам творы, што не страцілі сваёй мастацкай каштоўнасці і сэння.

На жаль, шмат якія творчыя задумы Змітрака Бядулі засталіся нерэалізаванымі. Раптоўная смерць 3 лістапада 1941 года каля горада Уральска, куды яго выгнала з роднай Беларусі вайна, спыніла яго надзвычай плённую творчасць.

Уладзімір Казбярук